

A.Gergely András

A megismerő világréptől a függő elfogadásig

Lehet, tán idejét múlta már... Vagy még sürgetőbben érvényes, még szorongatóbban figyelmeztető, még kíméletlenebbül függővé tevő... Könyv, de világrép is, sokfogalmú história, de konstans életvalóság. Felkiáltójel – volt és maradt ma is.

„Világunk nem racionális és nem is fenntartható” – summázza korunk ingatag rendszereit (társadalmiakat, politikaiakat, morálisakat, ökológiaiakat) újabb könyvében László Ervin egy időszerű, fennmaradási vagy megmaradási stratégia részeinek, szereplőinek tekintő felfogásmódban is más utakat kereső „policy” alapelveit taglalva. *Az Új világrép. A tudatos változás kézikönyve* című opusz nem kisebb politikai közszereplők előszavával jelenik meg, mint az egykori államfő Mihail Gorbacsov, vagy a spirituális vezetőként elhíresült orvos, Deepak Chopra morális tanításával, aki a kettős világ-osztottság gazdasági kíméletlenségének opciójaként a humanitárius gyalázatok elkerülésének programját hangsúlyozza méltóbb jövő-perspektivaként.¹ Az új világrép a tudatos krízismenedzselés fontosságára int, a környezeti etika felelősségére kötelez és korunk társadalmainak roppant mértékű fogyatékoságáról mond ítéletet, mikor a válságról részint veszélyként beszél, másrészt viszont esélyről is, hogy a kulturális intolerancia adott mértékét és romlási trendjét elkerülhetőnek hihessük. Az erőforrások gazdasági, ökológiai, munkamigrációs, megélhetési és demográfiai turbulenciákban kimerítően méltatlan túlfogyasztása nemcsak a túlélés veszélyeztetettségének állapotára, hanem a fenyegető instabilitás és a társadalmi-politikai rendszerek összeomlását vizionáló közeljövő élményére kényszeríti a szemlélődőt vagy mérlegkészítőt.

László Ervin, aki zongorista csodagyerekként már kilenc évesen a Pesti Vigadóban lépett föl, tizenöt éves korától húsz éven át koncertezett a világ leghíresebb pódiumain, majd filozófiai és rendszerelméleti tudományok professzoraként a világ legjelesebb egyetemeinek oktatója lett, 1978-ban készítette el *Célok az emberiség* számára című jelentését a Római Klub számára. A jövőtudományok terén végzett kutatásai, több mint hetven könyve alapján valóban egyetemes jelentőségű gondolkodó nemcsak a legkiválóbb univerzitások díszdoktora, Nobel-békedíjra jelölt közszereplő, a Budapest Klub alapítója és elnöke, hanem az emberiség várható jövőjéért okkal aggódni kész morális gondolkodó is, akit korunk egyenlőtlenségeinek és fogyatékoságainak kérdése nemcsak krízis-teóriaként érdekel, hanem akit a mentális-morális nyomásgyakorlás felelőssége is elkötelezetté tesz. Kötetének a „Mi történne, ha...?” és „A 2012-es jövőkép” fejezetein túl a planetáris tudatról szóló kiáltvány mellett egy „új emberiségért vállalt misszió” alapjainak letétele lett kiemelt célja, s ezen belül is a könyv „Jól időzített változás” fejezetében fundált etikai rendszermegújítási programban hangsúlyozott alapelvek kerültek fókuszba. Itt László Ervin a globális egymásrautaltság követelményeként a „harmóniában éljünk egymással” elvét, az „együttélés minimumfeltételeként” aposztrofált „közös etikai rendszert” és a tudományok felelősségét hangsúlyozza: bár a világ nagy vallásai által több ezer éve megfogalmazott viselkedési és erkölcsi szabályrendszerek kínáltak harmóniákat, de ezeket (a zsidó-keresztény Tízparancsolat, a buddhista Négy Nemes Igazság, vagy a Korán alapelveit) a tudományok valamely hideg intellektuális fölényvel nem fogadták el, továbbá noha az emberi lét harmóniáit programosan meghirdető teóriák (így Saint-Simon 1700-as évekbeli, Auguste Comte 1800-as, Émile Durkheim 1900-as évekbeli normatív erkölcsi vagy „pozitív” célkitűzései) nem

---

¹ Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009., 180 oldal.

lettek „a tudomány elvi alapjául szolgáló 'tökéletes objektivitás' törekvésének” irányadó programjai, mégis, ma már nem elodázható egy új etikai rendszer kidolgozásának és ezt megerősítő mozgalomnak életrehívása, amely a felelősség új korszakát készítené elő. A világ vezető tudósainak szervezete (Union of Concerned Scientists) 1993-ban kibocsátott nyilatkozatát 70 ország 1670 tudósa írta alá, melyben a Földhöz való viszony és az emberiségnek a természeti világgal való szembenyomulása mint fenyegető jövőkép kapott felkiáltójelet, abban a figyelmeztetésben csúcsosodott ki, hogy „éljünk úgy, hogy mások is tudjanak élni”. Ez a „planetáris etika” a szegényeket és az újjgazdagokat is változásra, felelős konszenzus keresésére szólítja fel, s főként arra: akár fejlett, akár fejletlen országban, elzárt életmódban vagy fogyasztói korszakban, de a közös etika nevében csakis úgy igyekezzünk élni, hogy az igazságos és felelősségteljes élet minél kevésbé lehetetlenítse el mások életét. A „tudat evolúciójának előmozdítása”, az érzések, érzelmek, közösségi kapcsolatok, „az önerősítés” mint az individuumból elválasztható univerzális egyensúlyok átélése”, valamint az alapvetően közös értékek – társadalmi, intellektuális, érzelmi tartalmak – átélésnek segítő hatása hangsúlyosabban részt kaphatna a jövőépítés társas dimenziói között. Akik nem a külső, pénz és hatalom, birtoklás és gazdagság-alapú értékrend elfogadására képesek csupán, hanem a belső, új értékigazságok belátására is, azok maguk és egész emberi közösségük számára megszerezhetik a létezés élményének mélyebb tartalmait, a természet rendjében is harmonikusabb együttélési-együttműködési normák sikerélményét. Ehhez azonban a kapcsolatgazdag, emberi erőforrások iránti tisztelet és intenzív (a hódítás, gyarmatosítás, fogyasztás extenzív silányságaival szemben is életképes) kommunikáció, transzperszonális értékrend és a befogadóbb, a közző tartalmait az emberi mélységek felé is kiterjesztő kooperáció életterének gazdagítása szükséges. Amihez pedig nem (világ)kormányok programja, nem felsőbbrendű tudatok térhódítása, nem gátlástalan sikerképesség erőszakos nyomulása, hanem a befogadóbb, a közhaszon lényegét a harmóniák meglelésében megnevező tudatos program és döntéshatározási akaratosság szükséges. Ezt a hitvallást, a tudat magasabb szintjének célrendszerében megvalósuló szeretet és kapcsolat, egység és összekapcsoltság követelményét éppen a megkülönböztetések kihívásainak leküzdésével, egyéni morális programok kidolgozásával tehetjük teljesebbé – ezzel a drámai múltélményt és egyenlőtlen fejlődésre alapuló örökséget is képesek lehetünk az újabb és végleges megrázkódtatások előtt a magunk felelős jövőképevé alakítani. Semmiféle szervezett (vagy szervezeti) világ nem lehet meg egytónusú, egysejtű, egyhangú stratégiával (még a szivacsok is fejlesztenek szakosodott funkciójú sejteket!), ezért az emberi és kulturális világban a sokféleség megőrzésének elve, az eltérések megbecsülésének normája, a multikulturális sokszínűség mint strukturális elv kell az uniformizálás-nélküliséget elősegítse. A „statikus stabilitás vágyalom, mert az egyetlen állandóság a fenntartható változásban és átalakulásban rejlik. Társadalmaink fejlődését folyamatosan irányítani kell, hogy elkerüljük a sikertelenségeket, és olyan világ felé haladjunk, ahol békében, szabadságban és méltósággal lehet élni. ...Lényegében és legfőképpen azonban ez személy szerint mindenkitől várható... Saját magunknak kell elkezdenünk” társas tudásunkat és kollektív normáinkat a társadalmi változtatás felé alakítani, hogy „az emberiség létfontosságú egymásrautaltságát és alapvető egységét fölismerve önként elfogadjuk az ebből származó etikát és étoszt. Ennek kifejlesztése elkerülhetetlen az emberiség számára, ha fenn akar maradni e bolygón” (165. old.).

A fennmaradás és a harmónia-keresés etikáját, a szavak mögött és a tettek mélyén rejlő emblematikus készletettségek tartalmait kutatta, esélyüket és metakommunikatív rejtett üzeneteik önségítő erővé avatásának perspektívái szerint

elemezgette egész tudományos életének hosszán Buda Béla is, akinek munka- és pályatársai, társtudományi követői vagy szellemi örökösei köszöntő- és tanulmánykötetet állítottak össze 70. születésnapja alkalmából. A *Polihistoria* címen keménykötésben prezentált opusz utolsó 30 oldala az ünnepeelt publikációs listáját tartalmazza, első száz oldala pedig a „szellemi olimpikon” köszöntésének tizenhárom méltató esszéjét.² A negyvenkét szerző nevének teljes körű felsorolása itt nem lehetőség (bár lehetne cél), de a fő tartalmat talán már a fejezetek tematikai tagolása is mutatja: tudománytörténet, kommunikáció és nyelvészet, antropológia, epidemiológia és adatgyűjtés, addiktológia, szexualitás-kötődés-család hármasa, szuicidológia, végül pszichoterápia kínál terepet az életigenlés és szeretetkifejezés tudományos gesztusaira, mely köszöntő ünneplés „az emberszolgálati professziók puritán professzorát és polihistorát” illeti meg (Prológus). „Buda Béla kétségkívül évtizedek óta mindenütt jelen van a magyar értelmiségi létezés valóságában. A tudománytörténet, kommunikáció, nyelvészet, antropológia, szociológia, addiktológia, szexológia, szuicidológia, pszichiátia-pszichoterápia (a pszichoanalízistől a családterápián át a csoportterápiáig) és a mentálhigiéné területein éppúgy otthonos, mint a szakképviselő és a kapcsolatok nemzetközi színterein, ahol szakmai nagykövetünknek tekinthetjük. Minden közösségisége mellett mégis Benne tisztelhetjük a szellemi szabadságát soha fel nem adó, megvesztegethetetlenül autonóm embert”. A prológus és a személyes köszöntők emelkedett szavai „a magyar pszichiátia Kazinczyját”, a „budabélaság, ez az egyszeri, egyedülálló és megismételhetetlen minőség” titkát és közvetlen élményét írják körül, az európai önszorgító mozgalom ideológiai megújulását, a telefonos segélyszolgálatok rendszerének kiépítését, a magatartástudomány egyetemi megalapozását és más „huszútávfutói” vállalások hosszú sorát említik föl mint e tudományos magatartás emberi vállalástömegét. „Mi késtünk le Róla!” írja Deme Tamás lekötözött köszöntője az egykor klasszika-filológusnak készülő Buda Béláról, akit nemhogy verseny- vagy pályatársai, de követői sem remélhetően érhetnek be. Majd még további száz oldal lapozás kínálkozik, hogy a tisztelgés közvetlenségére felkért/vállalkozó szerzők leróják tudományos tiszteletköreiket a Mester előtt, aki nem akart sem mester, sem balett-táncos, sem kőfaragó, sem sokdoktorátusú akadémikus lenni, viszont pozitívan deviáns, folyvást gondolkodó, magányos és eltökélten autonóm „kívülálló” szerepében küldetéses akart és tudott is győztes maradni. A kötet írásaiból képtelen tisztség lenne szárnyas szavakat vagy magvas gondolatokat idézni oly mértékben, ahogy az méltó lenne, rövid összegzéseket kínálni pedig szinte talmisság és méltatlanság is volna... Hagyom hát a hatszáz oldalnyi válogatás esélyét, örömét és késztettségét az Olvasókra, akiké a belátás, felismerés, megértés élménye is lehet ugyanakkor arról, milyen a másság, ha hasonló, s milyen az azonosság, ha érdemben eltér.

A kötet egyik legkiadósabb fejezete az addiktológia, mely az alkohol-, drog- és egyéb toxikus vagy társadalmi függésvizonyok terén fogant kortárs kutatások és belátás-lehetőségek szinte körképszerű szociokulturális rendszerét jeleníti meg. E tudásterület a maga multidiszciplináris beágyazottságát és kialakulás-történetét tekintve a neurobiológiától a klinikai pszichológián át a kulturális antropológiáig vagy szociológiáig megannyi határtudományt tud maga körül kiindulási bázisnak tekinteni, mikor legalapvetőbben a szenvedélybetegségekkel foglalkozik. Játék vagy drog, alkohol vagy erőszak, szexus vagy tárgyfüggés éppúgy leképezi a szakképesítést elnyerő klinikai és mentálhigiénés orvosok tapasztalati területeit, mint a

---

² Bagdy Emőke – Demetrovics Zsolt – Pilling János szerk. *Polihistoria. Köszöntők és tanulmányok Buda Béla 70. születésnapja alkalmából*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009., 596 oldal.

szubkultúrák, AIDS, tárgymániák, kábítószeres vagy depressziós dependenciák és további addikciók (vagyis a személyiség adaptációs magatartásformáinak függőségekké válása). A *viselkedési* vagy *kémiai addikciók* esetében „a tüneti kép nagyon hasonló”, a „viselkedések kényszeressége, ciklikussága és impulzivitása” egyaránt a tanácsadásra, segítő támaszra, kapcsolati kölcsönösség kiépítésére vár, s maga a függőség nem a diagnózis-alapú klinikai kórlap csupán, hanem a beteg személyek és környezetük közvetlen kölcsönkapcsolatának, életviteli és életminőségi viszonylatok rendszerének ártalmas hatásegyüttesére segít következtetni.

Demetrovics Zsolt, kinek szerkesztésében megjelent *Az addiktológia alapjai I.* című kötet, az alapfogalmak körébe invitáló szakmai glosszárrium függőségi relációkat tárgyaló részében éppen ezekbe a „függőség-teóriákba” csomagolt feltárási gyakorlat nehézségei közt említi meg, hogy „a függőség a személyre és/vagy környezetére nézve ártalmas jelenség.³ Azoknak a függőségeknek, amelyek nem okoznak problémát az egyén és/vagy környezete számára, klinikai (orvosi, pszichológiai) szempontból nem tulajdonítanak jelentőséget. Függőség – általános, köznapi értelemben – lehet a madarászás, a horgászás, bármilyen gyújtószenvedély és ezer más tevékenység, amelyek valóban csak a szó köznapi értelmében függőségek. Ebben a tág értelemben valamennyi embernek vannak függőségei. Klinikai jelentőségük azonban ezeknek a tevékenységeknek mindaddig nincs, amíg nem okoznak szenvedést, nem okoznak egészségügyi vagy pszichológiai ártalmakat, romlást a mindennapi életvitelben, a teljesítményben, a társas (családi, baráti) kapcsolatokban” (34. old.). A kötet négy nagyobb tankönyvi blokkban, tizenhárom fejezetben tárja föl a szakirodalmi ismeretanyagot, azzal a konzekvens és tájékoztató szerkesztésmóddal, ahogyan az orvosi tankönyvek-szakkönyvek hajlamosak erre. A kilenc szerzői mű-részlet Buda Béla lektorálása alatt készült el, igényessége szinte látványosan visszaigazolja a Róla főntebb elmondottakat. Mint e tudományterületen az első tankönyv, vállalása nem is kevesebb, mint „minden” bemutatása, ami persze lehetetlen. A fejezetek több mint felét Demetrovics Zsolt meg Paksi Borbála írta, akik nélkül a függési és viselkedési kiszolgáltatottságok rendszere most nem lehetne közérthető nyelven megírt ismeretanyag, ha nem veszik nyakukba a kötet alapozó részének fejezeteit. Laikus olvasó számára talán leginkább a szöszedet igazít el elsőként, hogy azután a Pikó Bettina, Paksi Borbála komponálta részek vezessenek tovább a részkérdések felé. E gazdag és (nemcsak orvos- vagy viselkedés-, hanem társadalomtudományi értelemben véve is) korszakosan fontos ágazati tudás apróbb részkérdéseit itt lehetetlen lenne elemezni vagy fölidézni, de az ifjúsági szubkultúrák, drogfogyasztási és prevenció programok, drogfüggőségi állapotrajzok, pszichodinamikai verziók, epidemiológiai (drogfogyasztás-terjedési) mutatószámok vagy a magyar társadalom drogérintettségének, a bűnelkövető viselkedésmódok társadalmi hátterének, vagy az alkohol-, nikotin- és viselkedési addikciók tipológiájának felmutatása megannyi társtudomány számára is megvilágosító hatást kínál a rendszerlogikák, típusok, empirikus megértési törekvések számára.

Csupán egyetlen dimenziót hadd emeljek ki itt az imént jelzett hatásegyüttesből. Demetrovics az addiktológiai alapfogalmak között tárgyalja a szerfogyasztás tünetegyütteseinek között a tolerancia-szintek (a hozzászokástól és ingervezérelt receptor-működéstől kezdve a funkcionális, a metabolikus, a fordított és a kereszttolerancia szintjeiig lehetséges) megnyilvánulási formáit, rámutatva arra, hogy a viselkedési tolerancia szintjén, ahol a társadalmi tanulás (szocializáció, minták, életminőségi háttér, függővé válási kondíciók, stb.) és „a változó környezeti feltételek közösen felelősek a hozzászokás kialakulásáért” (38. old.), az érintettség (az

---

³ ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2007., 447 oldal.

adott populáció szóbanforgó körének társadalmi arányszáma) miképpen lesz feltételévé és folytonos körülménnyé. Rövidebben, és Pikó Bettina devianciaszociológiai modelljét is ezzel mintegy „beágyazva” a szociológia-elméleti megközelítésbe, itt olyan deviáns magatartásformák (öngyilkosság, alkoholizmus, illegális drogfogyasztás, bűnözés) értelmezésének kontextusát világítják meg, amelyek a társadalmi szabályozó normákra épülnek, illetve a kutató ezekből kiindulva kísérel meg értékelést elvégezni. A deviáció (vagyis elhajlás, *de/via*, az útról való letérés) társadalomtudományi megközelítése nem tagadja a neurobiológiai vagy lélektani háttér összefüggéseit, de ezeket a társadalom-értelmezésekkel teszi összefüggő rendszerben leírhatóvá. Magyarán: nem létezhet magában véve deviancia, mindig csak „az adott társadalomban levő magatartási szabályokat (normákat) ismerve” mondható ki, mi az, ami már a minden társadalomban létező devianciák erősen kultúrafüggő mivoltában is normabontó, az adott társadalom normáitól eltérő, azokkal kontrasztban álló magatartás. A civilizáltak tekintett országokban és kultúrákban a korszak társadalomlélektani szempontból immár megnevezhető devianciái egyfajta „epidemiológiai robbanás” jelenségére vezethetők vissza, a biológiai kondíciókat felülmúló mesterséges környezet hatásaira, melyek javarészt jelzésértékű cselekvések, mivel pszichikai és szociális krízis-háttérükre irányítják a figyelmet, szociokulturális összefüggések nélkül nem tárgyalhatók (357. oldal). A kultúra mindenhol normatív rendszere, a társadalmi konszenzust sértő megnyilvánulásai immár nemcsak (a funkcionista megközelítés-modellekben még kardinális szerepet játszó) „biztonsági szelepek” vagy *anómiák* (Durkheim), hanem a megjelenő életcélok és életviteli módok tartós állapotává lettek, mivel a cél- és eszközrendszer *harmóniája* megbomlott (Merton), a *konformitás* mellett megjelent az *újítás*, teret nyert a csak részben konvenciókra támaszkodó *ritualizmus* is, de egyre gyakoribbá válik a befelé fordulás és *visszahúzó*dás, amely segíti a devianciák formálódását és a nemsiker adaptációs viselkedésmódok elterjedését is, vagy elvezet a *lázadás* kollektív és személyes szubkultúra-normáinak térnyeréséhez (358-360. old.). Az itt ehhez kapcsolódó ökológiai, adaptációs, kultúra- és szubkultúra-elméleti megközelítéssel, továbbá a szimbolikus interakcionizmus bemutatásával Pikó Bettina mély háttérrel fest napjaink fogyasztói kultúráira jellemző izgalmak, kalandok, fogyasztói modellek, stimulált-felpörgetett életstílus-változatok keresésének, a „mának élés” normaformáló hatásának és a hedonizmusra éhes társadalmi szimbólumvilágok szinte már kontrollálhatatlan tömegének feltűnő jelenléte mögé, egyúttal alapkérdéseket fogalmaz a megítélésmódok disszonáns voltára, a sodródásba került magatartások konform-ellenes hatásainak elfogadásába is belenyugvó normarendszer eluralkodására, és a „deviancia mint reakció” konfliktusmodelljének érvényesülési terére vonatkozóan (360-363. old.).

A kötetben Paksi Borbála idézi föl a devianciák szociálpszichológiai modelljeihez kapcsolódó társadalmi mintázatokat (379-415. old.), elsősorban a droghasználat dimenzióinak szociológiai aspektusait sorra véve, de talán külön hangsúllyal is e mintázatok anómia-függő kulturális normarendjére, a társadalmi struktúra szabta kilátások és kultúra teljesíthetetlen követelményeinek áldozataira, a „legalul élőkre” kitérve. A gazdag fejezet nemcsak nemzetközi trendek tükrét, a drogfüggés és érintettség idői, térbeli és szubkulturális képleteit kínálja, de az iskolázottság, visszavonultság és szabálykövetés/megszegés határozott orientációs folyamatait is abba a következmény-együttesbe vezeti át, melyben a drogfüggés kockázatai és az érintettség/veszélyeztetettség értékhierarchiái nagymértékben magyarázó állapotábrái is az elidegenedési, integráció-hiányos és kockázat-függő magatartásoknak, vagyis a társadalmi kohézió erejének csökkenését, a családi integrációs modell válságát, az iskolai végzettség és a szociális integrálódási célok

terén feltűnő másságok körét formálják meg. Az individualizációs hatásokkal, posztmodernséggel, fogyasztás-kultusszal is számoló kulturális normarendszerek szinte egyértelműnek mutató összefüggésben állnak a függetlenségre, elismerésre, bizalomra, tudásra, és a külsőségekben megmutató értéknormákra vonatkozó célokkal, de velük együtt a többségi társadalom értékpreferenciáival is. Itt nem valami „determinisztikus kultúraelméletéről” van szó, hanem a deviáns és a konvenciókövető társadalmi kötések jelenlétéről is (396-409. old.). Olyasmikről, amiket a kötet Prevenció-fejezetében Rácz József tekint át mint a droghasználat érzelmi nevelési, társadalmi hatáseggyüttesekben és kompetencia-fejlesztési programokban korrigálandó szféráját, vagyis a veszélyeztetettekkel bánás lehetséges útjainak alapjait (417-447. old.).

A témakör Nemzeti Drogmegelőzési Intézet által indított szakmai forráskutatási kötet sorozatban már megjelent opusza Demetrovics Zsolt feltáró összefoglalója révén már ismert kérdésekkel függ össze, hisz a droghasználat nem parfümpiaci kérdés csupán, hanem az eltérő típusú szerek társadalmi eloszlásának kor- és térbeli modell-lehetőségben, feltáró kutatás alapján deklaráható tapasztalati tényanyagon alapuló térképe is. A *Drog, család, személyiség* című kötet épp azokat a mögöttes relációkat, intim kapcsolati kötődéseket, depressziókat, szorongásokat, szülői kontroll és érzelmek összefüggéseit, továbbá a szerhasználók családjának dinamikai terét világítja meg, keresve a szerfüggés okait, a viselkedési funkciózavarok magyarázatait és család dinamikai történetét is.⁴ Az intim kapcsolati kötődés és a családpatológiai mutatók az életinterjúkban rögzített hatások szerint nem tisztán a „kontrolláló anya és autokratikus apa” képlet igazolhatóságához vezetnek mint a „magas szenzoros élménykereséssel” összefüggő droghasználat mélyebb okai, legfőlegbb érzékenyítő hatással segítik elő a drogfüggést (147-149. old.). De a „deviáns karrier” az életút választás olyan „felettes én-funkciókban” gyengébb működésére utal, amelyben „a lelkiismereti funkciók gyengébb működése, a szociális érettség és szociális felelősségérzet alacsonyabb szintje, s feltételezhetően ezzel összefüggésben a konvencionális értékek általi gyengébb megkötöttség olyan közös faktor, amely általános predikciós erővel bír a droghasználat kialakulását illetően. Viszont a társadalmi csoportok elkülönülésének és elkülönítésének tartalmait vizsgáló „felettes én-funkciók”-kutatás arra vet figyelmet, hogy a szociáliskontroll-elméletek és analitikus megfigyelések egyértelműen láttatják a társadalmi normák által kevésbé kötött fiatalok valószínűsíthető deviáns viselkedés irányába kitérését, az antiszociális gyakran „adottságnak” tetsző, de mégsem pszichopatóid működést igazol, vagy lelkiismeretlen, empátia nélküli és szorongásmentes magatartást valószínűsít. „Az alacsony szintű szocializáltság az opiátfüggők esetében magasabb szorongással, alacsonyabb élettél való elégedettséggel, alacsonyabb önértékeléssel, öntisztelettel és az önszabályozás funkcióinak gyengébb működésével jár együtt” (152. old.). A drogok tehát „betöltik funkcióikat, segítik a személyt abban, hogy elbírnja, pontosabban, hogy el tudja nyomni kezelhetetlen s a belső kapacitások hiányában kontrollálhatatlan belső feszültségeit, indulatait”. E depresszáns hatású stimuláló „a belső indulatok csillapítására és a dezintegrációval szembeni védelem mellett a családi homeosztázis fenntartásában is alapvető szerepet töltenek be”. Az empirikus, klinikai megfigyelésekre épülő következtetések persze kutatásközi állapotot tükröznek, de fontos spot-fényt vetnek a szociodemográfiai és személyiséglélektani összefüggésekre, melyek az egyén társas fejlődési dinamikájában az önállóság, autonómia, énfunkciók és önszabályozás terén a szimbolikus kötődések családon

---

⁴ Demetrovics Zsolt: *Drog, család, személyiség. Különböző típusú drogok használatának személyiség-pszichológiai és családi háttere*. L'Harmattan, Budapest, 2007., 183 oldal.

belüli hangsúlyaira, a dezorganizációra kényszerülő fiatal életek szükségleteire fókuszálják a figyelmet (152-153. old.).

Nemigen lehet kérdéses az ismertető e pontján, hogy a devianciák, függések és társadalmi anómiák rendszereinek, kihatásainak szemléljét nem pusztán az addikciók mintázatai vagy a szubkulturális társadalmi tagoltság képletei kedvéért vonultatom föl; nyíltan bevallott célom, hogy a társadalmi kirekesztődések és kirekesztések folyamatait helyezzem folyóirat-számunk háttérében munkáló fogyatékos-megítélések mögé, mintegy a fogyatékos-sággal élők szociális befogadási/kirekesztési kontextusainak kontrasztjaként vagy lehetséges okaként. Az elfogadás és a megismerés szociálpszichikai tényezői, a belátás, értékelés és kooperáció teorikus vagy hétköznapi esélyei alighanem súlyos esélyként/devianciaként vannak-lehetnek jelen a másságok felismerésében, tűrésében, elfogadásában. Ennek számos türelmetlenség látszik ellentmondani, de ezek oka sem teljesen ismeretlen. A „felhasználóbarát” felfogás, a bevonódottság és a társadalmi befolyással történő felruházás képletei azonban a társadalmi „fények és árnyak” kutatások alapján (NKFP kirekesztődés-vizsgálat) olyan folyamatokra is rámutatnak, melyek a hatalom- és én-technológiák „új kormányzási” (governmentality) elvek Foucault-féle képletével is összefüggenek.

De az individuum társadalmi szerepének csökkenésével szembeállított program, mely az egyént képessé teheti arra, hogy önkreatív képességeit vesse latba, nagy mértékben korlátozás alá kerül a felelősség, a kapcsolati tőkék, a lefelé csúszás tömeges jelenségével, a stigmatizációval és a „felelőssé tevés” terápiás lehetőségeivel is. Az „énprojektek” és a „cseppfolyós modernitás” körülményei folyamatos határdefiníciós játszmákba torkollanak, melyekben a kirekesztési stratégiák sokszor a nulla végösszegű interakciókhoz vezetnek, de sajnos nem kevesebbszer a társadalompolitikai félreértésekhez, a hatalmi oldalról az egyén védtelen világába továbbított felelősség-áthárításnak útján át is érvényesülnek. A *Leszakadók. A társadalmi kirekesztődés folyamata* című tanulmánykötetben (Rácz József szerkesztésében)⁵ éppen ennek gátat vetni próbáló kutatói szemléletmód érvényesül, midőn az ágencia (érintettség felismerése, felelős kezelése) kérdéskörébe a felelőssé tétel (responsibilisation) problematikáját vonja be, vagyis azt, miként nem szabadna a generációkon át munkanélküli, az elnyomott kisebbség tagja, a hajléktalan vagy a szabadult „börtönviseltek”, a prostituált vagy az állami gondozott, a krízisszállóra került fiatal anyák vagy a társadalmi tőke és segítők nélkül vergődő más csoportok praktikus stigmatizálásával teremteni olyan értékrendet, amelyben a kiszolgáltatottak létbizonytalansága, a fehérgalléros bűnözés vagy más rizikócsoportok is sommás lekezelésnek eshetnek áldozatul. A kvalitatív kutatás anyaga másfélszáz oldalon taglalt árnyalatai roppant nehezen emelhetők át egy rövid figyelemfelhívó szövegbe, így hadd szorítkozzam a kötet olvasásának, befogadásának fontosságára utaláson túl arra az alaptónusára, amely nemcsak diagnózist, hanem terápiát is nyújtani kíván. Az életút-elemzések, interjú-részletek, integrációs minőségeket „célcsoportok” kontextusában körvonalazó projekt a „kockázati magatartások” felé eltolódott sorsokra fókuszál, melyek a szociológiai és szociálpszichológiai vagy addiktológiai és devianciakutatási perspektívákra is kihatnak. A kirekesztettség és a visszaintegrálás célképzete jellemző módon nem „tömeges” felmérésben, kvantitatív mutatókban látta meg eszközárát, (sőt, magát a felmérési helyzetet is kellő önképpel jellemzi, miszerint a kutatás etikai kérdései közé tartozott az is, hogy maguk a kutatók nem voltak kirekesztettek, sőt nem lehetett vállalt feladatuk a szolidaritás, viszont a megértés és

---

⁵ Rácz József szerk. *Leszakadók. A társadalmi kirekesztődés folyamata*. L'Harmattan, Budapest, 2007., 158 oldal.

az együttérzés igen, ld. 17. old.), ezzel pedig annak elősegítése is, hogy az érintett kirekesztettek felfedezése, megtalálása, meghallgatása, kizárásuk lehetőség szerinti enyhítése éppen e publikáció révén lehessen eredményes, sőt társadalompolitikai programcél is. Ezért az ágencia értelmét a leszakadó csoportok esetében nem pusztán társadalmi-strukturális keresztmetszetben használták, hanem a mintázatok kirajzolásához hosszmetzeti, idői, átélt, belső narratívákat is föltétlenül tartalmazó szempontot vettek inkább, melynek része volt a „sors” sodrásainak kitett egyének védekezési mechanizmusai, túlélési technikái mögött megfogalmazódó én-képe, sorsfelelőssége, normasértési és akarat(osság)i eleme, választási és magatartási bázisa is. A kötet alaptankönyv – nemcsak segítőknek vagy segítők segítőinek, hanem mindennemű kirekesztési és bekebelezési folyamat megértésére, elfogadó és leszakadásra ítélő társas viselkedési gyakorlat megismerésére merészkedő olvasó számára is.

A meglehetősen nehéz társadalmi és tudományos feladatot, a szocializációs és az uralkodó (fals vagy önemésztő) értékrendet kevés jó társadalomtudományi könyv tematizálja. Ezek egyikeként biztosan helye van önkreatív könyveink polcán a Kállai Ernő és Kovács László szerkesztette *Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában* című szövegválogatásnak.⁶ A testes kötet 21 szerzője és cikkeik-tanulmányaik címeinek roppant változatossága ismét csak kifog a recenzens merszén, hisz mindőjüket felsorolni nem lehet, kiemelni viszont merész kockázatot is jelent, ha nem akar minősítés lenni egyúttal. Márpedig ettől épp azért ódzkodni kéne, mert a pedagógia társadalmi és iskolai vagy óvodai nevelési metódusai semmivel sem kiemelhetőbbek, mint a kirekesztettek, hátrányos helyzetűek, csonka családok vagy roma kisebbségek helyzetképei és megértésük módjai. A kötet három tematikus blokkjában ugyan elválnak valamelyest az elméleti pedagógia, általános nevelésemélet, az erkölcsi nevelés, értékrendek és megismerés, iskolai fegyelmezés, családi szocializáció és kapcsolatépítés, személyiségismeret és 21. századi gyermeklét megannyi kérdésének első első blokkja, a második rész az identitás, közoktatási „másság”, napközis lét, kirekesztés és empátia, pszichológusok és pedagógusjelöltek tapasztalati anyaga, hátrányos helyzetben lakozó családok szituatív megismerési és megértési módjainak kötet-egysége a harmadik, romológiai tömbtől, társadalomtörténeti vázlattól, cigányoktatás-históriától, irodalmi neveléstől és romapedagógiai hatásvizsgálattól, de mindhárom végighúzódik a problematikák nem egyfókuszú, hanem multidiszciplináris, humánus, sokszor szinte alázatos hittel interkulturálisra hangolt belátása. A fő cél maga az EMBER teljesség-igényű megismerése, megértése, elfogadása és társadalmi vagy egyéni szinteken megvalósuló lét-teljessége ... – ami bár igaz program, de nemcsak a tényekhez, hanem a kalkulálásra kerülő előzményekhez is tartozik már, hogy korunk változó közléte, sodró hétköznapjai, kívülről determinált személyiségideálja, öntörvényű utak járhatatlansága vagy nehézsége, bezártság vagy kirekesztődés nyomasztó következményei immár nem csupán az egyszeri embert zúzzák bele a közös, „homogén” társas világba, hanem a megismerhetőség hiánya, a megértés nélkülözése, a kirekesztettség csapásai és a berekesztés technikái is ugyanúgy megtiporják a motivációk, hovátartozások, személyes tudások, egyéni viselkedések és közösséghiányos létformák pedagógiai „alanyait”. A szocializációs, társas beilleszkedési programok tehát sosem (csak) rutinra, de annál több adaptációs struktúrára, alkalmazkodási stratégiára épülve kell formálják a pedagógiai, társadalomszemléleti, emberfejlesztési célrendszereket... – akár kiilleszkedőkről, akár besoroltakról, akár érthetetlen vagy épp átlátható viselkedésmódokról, másságokról

---

⁶ Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009., 264 oldal.

van szó. E programos szándék, a pedagógia egyre hangosabban megnyilvánuló, mert egyre küzdelmesebb és még szorongatóbban próbára tett értékrendje talán épp ennek révén lehet képes (a minőségi másságok látszatai mögött) a hátrányos vagy fogyatékos állapotok mélyén rejlő humánus programterv érdemi kidolgozására és a meg-megújuló önkép és társadalomkép formálására is. Így lehet talán esélyünk arra, hogy az első ismertetett kötet „új világképe” szerint, a változó világrend gazdasági kíméletlenségének opciójaként a humanitárius gyalázatok elkerülésének programját a krízismenedzselés hangsúlyozásával egyensúlyozzuk ki egy méltóbb jövő perspektívájaként.

Megmaradó tárgyi örökség az eltűnt mindennapok nyomában

Köztörténeti belátásokat, mikrotörténetírási szemléletmód perspektíváit, s egy helyi közösség, magyar alföldi mezőváros kétszázötven éves tárgykultúra-lajstromát foglalja egybe Granasztói Péter könyve, *Az eltűnt mindennapok nyomában*, mely a kortárs társadalomtudomány szokásnéprajzi, várostörténeti hagyományai között is új szempontrendszerben taglalja Kiskunhalas 1760 és 1850 közötti időszakának hagyatéki leltártitkait.⁷ Ezek talán a közgondolkodás mindennapjai számára érdektelen adalékok maradnának, ha nem lenne alkalmas épp a mikrohistoria szemléletmódja ennek ellenkezőjét bizonyítani. A tárgyi gyűjtemények, muzealizált ismeretanyag és levéltári forrásfeltárás közötti tudományos térben épp a huszadik század második harmadától olyan alapos, átértékelő változások következtek be, hogy azok immár korunk egész múltképét, a szociokulturális örökség állapotát és a kultúrák közti kölcsönhatásokban megmerítkező történetfelfogást is áthatják – kiemelt értelmezési feladatot és felelősséget is róva a jelen kutatóira. Narratívák, emlékezetkutatások, hagyatéki leltárelemzések, életmód-viszonyok aprólékos rajzolatai sorjáznak a történeti és helytörténeti módszertanokban, publikációkban és kutatásokban is, gazdagítva a meglévő kutatási tradíciókat új értelmezési, vizsgálati, ráközelítési perspektívákkal. A múlt lenyomatainak, a tárgyi világ és mentális örökség összefüggéseinek felmutatása a hagyatéki leltárak vállatása révén olyan innovatív eszköztár ma már, melyet a társadalomtörténetírás és néprajzi szokáskutatás kölcsönhatásaiból formált egyik új, interdiszciplináris ága ihletett.

Még humán érdeklődésű embernek is idegen, száraz, unalmasan avítas tematika egy hagyatéki leltár, hát még ebből egy levéltári gyűjteményre való, sok száz oldal szöveg egy sok ezer/tízezer oldalnyi forrás alapján. Pedig a mintegy tizenöt esztendeje indult kutatás, melyben Granasztói Péter Kiskunhalasra fókuszált érdeklődése kiteljesedett, s immáron nemcsak egy mezővárosi évszázad nagymonografikus feldolgozásává érett, hanem a társadalomtörténészek hazai iskolájának és a francia kultúratörténész hagyomány markáns követőjének leleményes mentalitáshistóriai eredményévé is vált. Ebben a létmódok, mentalitások, életstílusok, lakberendezés és tárgykultúra olyan komplex körképét kínálja, amely a mezőváros (frankofón analógiákkal párhuzamos) feltárásában az Atelier bölcsészdoktori iskola (ELTE) tárgyi néprajzi, mentalitáskutatási, historiográfiai, muzeológiai, szellemi néprajzi kutatásirányát is követi, sőt részben alkotja. A párizsi társadalomtudományi akadémia /EHESS/ több mint félszázados konvenciói szerinti kortárs historiográfiában (s az ott iskolázott kutatók körében is) kiemelt, fölbecsült

---

⁷ Granasztói Péter: *Az eltűnt mindennapok nyomában. Mezővárosi társadalom a tárgyi világ tükrében /Kiskunhalas 1760–1850/*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2010., Tabula könyvek 10., 392 oldal.

jelentősége van/lett a mindennapi élet lenyomatainak, jeleinek, tárgyainak, atmoszféráinak, továbbá az ezekkel kézenfekvő kapcsolatban álló társadalmi hálózatoknak. Iparosok, szolgáltatók, befektetők, rangtartó gazdák, város lakóvá nemesedett parasztpolgárok, redemptus és irredemptus családok életmódja hordozza és teszi elemezhetővé azokat a helyi és (a fogyasztás, felhalmozás, csere, örökítés, tulajdonépítés terén nyomon követhető) inventáriumokba tagolt társadalmi kapcsolatrendeket, melyekben a polgárosodás mintakövetési tipológiája, a társas lét hierarchiáját meghatározó hatások és csoportozatok viszonyrendszere, az egész anyagi- és mentalitáskultúra formát ölthetett. Granasztói kötetének nagyjából egyharmada (a glosszáriumot, jegyzeteket, bibliográfiát és képes illusztrációt leszámítva) hagyatéki inventáriumok listája – ezek olvasatai is mutatják, mely forrás, mily elemzőkészség és interpretációs logika építi a könyvnyi ismeretanyagot. Narratív eszközeivel a helyi gazdasági érdekközösségek, a társadalmi rangok és presztízstűkék, a református és katolikus számarányok, sőt társadalmi létszámban is jellegadó arányváltozások mentén egy reformkori magyar mezőváros elitjének, meghatározó szereplőinek, törzsökös és polgárosodó népének komplex reláció-rendszerét írja körül. Könyve tónusát nemcsak a magyar paraszttársadalom fontos forrásainak értelmező ismertetése, a kiskunhalasi lokális kultúra természetrajzának feldolgozásaiból ismeretes tényanyag átfogó rajza adja meg, hanem a paraszti polgárosodás teljesebb folyamatának, a redempciónak, a területiális önállóság változásainak és a paraszti létformák polgári enteriőrökbe, viseletbe, öltözködésbe, divatba, tárgyalkotó kultúrákba ívelő komplex vizsgálata is.

Granasztói opuszában a paraszti kultúra változó, de még maradék volta már teljesebb értelmezés tárgya, a feltárható összefüggésekben kibomlik a termelői és piachasználó kultúrák találkozása a gesztusrendszerekkel, tárgyi szimbolikával, a kényelem és luxus 19. századi típusaival, s mindezek eltérő kulturális mintái olyan szubkultúrák felé vezetnek bennünket, amiből az is kitűnik, mi a veszteség, mi az örökség, mi az érték és a térhasználati dimenziók jelentősége a kistáji horizonton maguk a halasiak és a környékbeliek számára. A monográfia a fogyasztás kultúrájának témakörétől, a tárgyhasználatától a tárgykultúra termelési háttéréig, az anyagi kultúrában megőrzött hagyományokig, az életmód teljességébe és az értékrendek árnyaltságába vezető kérdésekig, mintakészletekig és mintaszolgáltató társadalmi csoportok direkt leírásáig is eljut, megnevezvén a helyi társadalom átalakulási trendjeinek mozgatórugóit, mögötteseit, értékrendi és materiális alapjait, presztízsz-tényezőit és mintakövetési struktúráját mint olyan kölcsönhatások árnyalt rendszerét, melyet a feltáró, oknyomozó, a lakásmódok és fogyasztási szubkultúrák viszonyát kortárs társadalomtörténeti következtetésekben volt képes feltárni. Mindezt a Szerző a francia és európai kultúrakutatási irányzattal „keretezi”, amely az európai folklórkutatás belső kiteljesedésének perspektíváját, sőt részben alternatíváját is mutatja a közelmúlt évtizedek kutatási inventáriumában.

A romániai magyar kisebbségtörténet otthona/hazája

A kiskunhalasi polgári kultúra és történeti olvasatainak méltó párhuzama a romániai magyar kisebbség történetéről, impériumváltásokról, magyar intézménypolitikáról és generációs képviselői konfliktustörténetéről beszámoló Bárdi Nándor munkája,⁸ mely

---

⁸ Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről.* (Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2013, Spectrum Hungarologicum, 647 oldal); Pro Print Könyvkiadó, Magyar Kisebbség Könyvtára, Csíkszereda, 2013., 607 oldal.

doktori értekezésésként keletkezett és Szeredában jelent meg. A monográfia könyvészeti háttere, tudományos súlyú előzményekre utalásai pusztán listában is negyven oldalt tesznek ki, sok-sok évnyi (egyszerűbben: két évtizednyi) kutatást, adatbázis-építést, forrásfeltárást, részközleményeket, esetelemzéseket, feltáró vagy elemző írásokat súlyba véve. Esettanulmányi, vagy kisebb monografikus egységekre is épülő fejezetei (Töréspontok; Keretek; Folyamatok) gazdagok a tipológiákban, komparatív áttekintésben, csoportkonstrukciók vizsgálatában, s magának az önálló erdélyi magyar kisebbségi mozgalomtörténet szakaszainak, önszervező hatásainak, intézményi átalakulásainak, századvégi transzilvanizmustól ezredvégi integrációs viszonyrendszerig terjedő hullámok gazdag jellemzésének mélyértelmű, de határozottan és karakterisztikusan egyértelmű részletrajzaiban (517-523. old.).

Bárdi 600 oldalas tudományos művéről közel reménytelen rövid kivonatot adni, de megkockáztatható az összegzés: a romániai magyar kisebbség történetének alakulás- vagy változástörténetében két fő csoportozatot tekint felelősnek, magukat a mindenkorai politikai, kormányzati eliteket, illetőleg a kisebbségi eliteket. Az ő háborúik, érdekeik, alkuk, sumáságaik, játszmáik, eredményeik és kudarcaik, kényszereik és belátásaik hatnak vissza a kisebbség históriájára, nemzeten és határon belül, vagy azon túl is, kisebb időciklusokban vagy évszázadnyi következménnyel együtt akár. Kötete nem csupán a 20. század kisebbségstóriájában talán legnyomatékosabb hatású, legtöbb kihívást és választ, politikai megoldást és ideológiai trükközést megélt, legtöbb ügyet és ürügyet szolgál(tat)ó kisebbségéről, a romániai magyarságról szól, hanem a magyar nemzeti mozgalom társadalomtörténetéről, szerveződésének okairól és módjairól, az anyaországhoz fűződő viszonyáról és a magyar kormányzatok támogatáspolitikai rendszeréről, az impériumváltás(ok) folyamatairól, szemléletváltozásokról, helyi/nemzeti kisebbségi stratégiákról és különböző generációs csoportok intézményrendszeréről is. Mint kutató, úgy vélem, ma már korántsem kérdés, hogy a romániai kisebbségtudomány egyik legkiválóbb ismerője, s alighanem első a tudásterület magyarországi elemzői, közvetítői között. Épp ezért is izgalma, hogy összegző bevezetője szerint e műben „nem a két világháború közti romániai magyarság történetét” dolgozta föl, hanem „a működés modelljének elemeit” akarta összerakni (9. old.), melyben Pál Árpád kisebbségi közíró 1933-as kéziratos művére utaló címmel (*Otthon-haza*) a személyes és a nemzeti önazonosság szabadságkérdéseit kívánja tetten érni. Ebben, s a korábbi szaktudományi részkérdések, monográfiák, tematikus szövegválogatások mintegy kompendiumaként nem egy ideológiában vagy a kisebbségi kérdés kezelésének lehetséges modelljében leli meg a leírhatóságok fókuszpontját, vagy nem csupán abban. Hanem „a közösségi önszerveződés működését”, „a konstrukció megértését” szorgalmazza, s ideológiai értékrend helyett az érdekviszonyokról szól, saját szavait földidézve: „tudatosan dezideologizált” léthelyzetekről, az otthon- és haza-fogalom tartalma közti feszültségről, és lineáris fejlődésképlet helyett a „folyamatos reintegráció” természetrajzáról.

Bárdi értelmezési keretében az otthonból lehet haza, vagy valamely „haza-elvárás” is (a Szűcs Jenő-féle fogalomkör mentén), azaz olyan ház, mely egyszerre otthon is, nemzet is, szeretetteljes, patrióta, és erkölcsi-politikai elkötelezettséggel teljes. Ehhez a szülőföld mint élmény, tapasztalat és emlékezet járul, hol a nemzeti mozgalom formájában (mint 1940-ben, a visszakerült Észak-Erdély helyzetét és intézményeit, regionális jelentéstörténetét taglalva), hol a többségi helyzettudat változásával a kisebbségi nacionalizmusok formájában (mint napjaink eseményhullámai között), amikor e közösségek céljai immár „saját kvázitársadalmak létrehozása és a magyarországi emancipáció” (11. old.). Ennek leírása és árnyalt szemlézése közben Bárdi nem csupán nemzeti vagy trauma-kánonok

tárgyalása felé tér ki, hanem a hatalomváltások, kormányzati és meghatározó nemzetpolitikai személyiségek (Klebensberg Kunó, Jancsó Benedek, Iuliu Maniu) saját társadalmat megerősítő gondolkodásmódjára, a magyarságpolitika és a kisebbségpolitikák természetrajzára is. De korántsem a szűken vett lokális térben, hanem közép-európai összehasonlításban, a támogatáspolitikai stratégiákban, párt- vagy társadalompolitikai törekvések, intézményi és világnézeti eltérések kulturális jelentéstartalmaira is rávilágít. Az ideológiai szocializációs folyamatok, a történeti dimenziók normatív komponensei, az ideológiai trendek generációs eltérései vagy korszakos hullámai, s ezek összefüggései korszellemmel, ideológiai programosságokkal, hatalmi eszköztárral, integrációs és leválási törekvésekkel, lojalitás és diszkrimináció hatásaival, revizionizmussal és integrizmussal, kisebbségvédelemmel és stabilitási folyamatokkal – olyan keretek, kulcsfogalmak és funkcionális hatásegüttesek, melyek a romániai magyarság körülményeit ezekbe a fejezetekbe és alfejezetek résztemáiba foglalják.

Az alapkérdést Bárdi Nándor könyvének „áttekintésekor” is az adja, hogy markánsan kiemeli, melyek a lényegi, meghatározó, jellegadó folyamatok, mik a meghatározó erők, érdekek, struktúrák, funkciók, s mikor milyenek az interpretációk, hogyan változnak az áttekintett évszázadnyi időben... – mindezt egy rövid ismertetőben nevetségesen képtelen lenne „kijegyzetelni”, „lényegkiemelni” vagy összegezni. Nemcsak szaktörténeti szempontból végez el óriási munkát, dolgoz föl sokszáz forrásművet, temérdek levéltári adatbázist, irodalmi és sajtótörténeti alapanyagot a nemzetiségi mozgalmak, kényszerközösségi helyzetek, nemzeti kisebbségi folyamatok, „kényszerkisebbségi” közérzetek, modernizációs folyamatba tagolható átalakulások nagytérségi tájképét adva, hanem érzékeny ideológia- és elitkritikai alapállásával a sokszor elkent, feledésbe merült, leplezett és letagadott hatalmi törekvések konfliktustörténetének összképét is megrajzolja. Irigylendő lendülettel, a régóta készülő nagy áttekintés magabiztosságával, a szinte követhetetlen gazdagságú és heterogén helyi interpretációs játszmák tűpontos állapotábrájával. Nehéz lenne eldönteni, vajon az erdélyi politikai elitek, a romániai magyarság, a magyarországi kisebbségpolitikai irányítás, a Kelet-Európa-történeti kisebbségtudomány vagy a történész szakma lehet hálásabb ezért a monumentális folyamatábráért. Sok kötetnyi recenzió teljes terjedelmét bőven meghaladná, ha csak a Bárdi által súlyba vett fogalmak, jelentéshátterek, tisztázó szándékok, szakkifejezések, értelmezési dimenziók pusztán listáját adnánk vissza... A Szerző által megismert, földolgozott, hivatkozott szakirodalom aprólékossága, kritikai körképének és egész értékrendjének nyomatékos mivolta, a kihatások és kihangzások egész sugárzó tere olyan impozáns méltósággal kerül e körképbe, amit – talán megengedhető itt a recenzens némileg túlzó minősítése – a hazai szaktudomány ily magvas egységbe sosem produkált az elmúlt évszázadban.

A kötet egésze voltaképp azt a jóleső benyomást erősíti meg, hogy minden részeredmény relatíve érvényes közlésének, összhatásának tanulsága előbb-utóbb lehet olyan nagymonográfia, mely nemcsak a szorgosan és kitartóan végzett gyűjtőmunkából származik, hanem az alkotóelemek strukturált összképének összeállíthatóságát is kínálja idővel. Bárdi művének ezért egy „nagy hibája” van, nevezetesen hogy megkerülhetetlen hivatkozási alap lesz a kisebbségtudományi térségkutatások (felvidéki, kárpátaljai, őrvidéki, erdélyi, délvidéki) összefoglalóinak készítői meg használói számára is, s mintája a hazai kisebbségtudomány jövőbeli kutatóinak életműve, munkássága terén. Megítélésem szerint lehetséges, hogy tájnéprajzi, szokáskutatási, folklorisztikai, vallásvizsgálati, etnoföldrajzi vagy kultúrák közti interdiszciplináris kutatásokban, kulturális antropológiai vagy térségi művészeti, régészeti meg irodalomtudományi téren még számos részelemzés

pontosító adalékokkal szolgálhat a romániai magyarság kisebbségi léthelyzetét megvilágítóan, de az akut, aktuális, jelenkori vizsgálódások bázisaként szolgáló strukturális lényegű áttekintések mostantól mint biztos alapra támaszkodhatnak e nélkülözhetetlen doktori értekezés eredményeire.

E kötetek, régiek vagy újak akár, a társas közösségek kapcsolati, változási és történeti univerzumait teszik elemzésük tárgyaivá. Változásokban, kölcsönhatásokban, jelentésekben. Rajtuk áll, olvasataink a kultúra s a művelődés mely területein gyarapodhatnak általuk, s választásaink miképpen lehetnek másfajta polihistóriák olvasatának majdani alapjai...